

INSTITUCIONALISTIČKO SHVATANJE DRUŠTVA I TEORIJSKO ZAVEŠTANJE INSTITUCIONALIZMA

Jelena Šaranović¹, Boban Stojanović², Vlada Radivojević²

¹ Visoka ekonomska škola strukovnih studija Peć u Leposaviću, Srbija

² Ekonomski fakultet Univerzitet u Nišu, Srbija

Rezime. Aktualnost dileme – kako sistem kompleksnog formalnog prava može biti primenjen i zašto se ljudi često povinuju pravilima, uz izostanak jasnih pobuda (stimulacija) ili destimulacija – u središte pažnje postavlja sučeljavanje formalnih i neformalnih institucija. Postoje potpuno podeljena mišljenja o značaju neformalnih institucija u procesu formiranja pravnog sistema. Otuda proizilaze i suprotstavljeni stavovi: "zakon je stariji od zakonodavca" i "zabluda je da se zakon može svesti samo na običaj". Ipak, nesumnjivo je da neformalne institucije, u većoj ili manjoj meri, definišu ograničenja za realizaciju formalnih, odnosno određuju njihove stvarne učinke. Osnovni cilj rada je da pokaže da proces nastanka prava nije u potpunosti spontan, odnosno da se pravo ne može svesti samo na običaj.

Ključne reči: pravo, neformalne institucije, društvene grupe, evolutivni pristup, "stari" institucionalizam

UVOD

U osnovi, celokupna tematika ovog rada vezuje se za ključne oblasti na kojima počiva "stari" institucionalizam zagovaran od strane Torstena Veblena, a u interpretaciji Džefrija Hodžsona, jednog od predstavnika neoinstitucionalne struje koja se zalaže za reafirmaciju naučnog stvaralaštva "starog" institucionalizma.

U *prvom poglavlju*, "Osnove institucionalnog prava: nedovoljnost običaja i nedržavnog uređenja", predstavljena su mišljenja nekih teoretičara koji tvrde da se pravni sistemi u velikoj meri formiraju spontano, kao nastavak (produžetak) običajnih pravila (neformalnih institucija). U najširem, kako oni smatraju, na temeljima običajnog prava dodaju se minimalna opšta prava, što ukazuje na to da između običaja i prava nema bitne razlike. Nasuprot tome, ovo poglavlje pruža argumentaciju da pravo ima osobinu da ne može biti svedeno samo na običaj, niti na "privatno uređenje". Osim toga, pravo je "vaskrslo" onda kada su običaji postali narušeni i visoke presude bile neophodne. U ovom delu rada nastojimo da proniknemo objašnjenje na veoma aktuelnu dilemu – kako sistem kompleksnog

Jelena Šaranović, Boban Stojanović, Vlada Radivojević

formalnog prava može biti primenjen i zašto se ljudi često povinuju pravilima, uz izostanak jasnih pobuda (stimulacija) ili destimulacija.

U *drugom poglavlju*, koje nosi naziv "Teorijski značaj 'Veblenizma'", predstavljeno je uvodno izlaganje Džefrija Hodžsona iz eseja u kome on analizira Komonsov doprinos razvoju institucionalne ekonomije i vrlo eksplicitno navodi tačke razmimoilaženja između (pravog) "starog" institucionalizma, koji je zagovarao Torsten Veblen, i onog kojeg je (samo) pod okriljem "starog" institucionalizma zagovarao Džon Komons. Takođe, u ovom poglavlju iznosimo poimanje socijalnih institucija od strane Viljema Samnera, jednog od osnivača biopsihološkog evolucionizma u američkoj sociologiji i bliskog saradnika Torstena Veblena.

1. Osnove institucionalnog prava: nedovoljnost običaja i nedržavnog uređenja

1.1. Od Hjuma do Hajeka: običaj kao srž prava

Prema mnogim učenjima običaj se smatra ključem za razumevanje prava. Poreklo i razvoj običaja predstavlja spontani proces dugotrajne evolucije, bez eksternog usmeravanja, vođenja i planiranja. Rodonačelnicima ovog predanja smatraju se Dejvid Hjum, Edmund Bjurk, Fridrih Savinji, Henri Mejn, Džejms Karter i Fridrih Hajek. Među njima, Karter, odlučni branilac opšteg prava i predsednik američke advokatske asocijacije, navodi: "pravo... je običaj, i kao običaj samoodržavajuće i nezamenljivo". Premda mnogi autori ovog predanja idu toliko daleko, kao i Karter, u sukob između prava i običaja, oni ipak zadržavaju kvalifikaciju verovanja u spontanu evoluciju iz bivšeg u docnije. Ovo predanje uključuje nekoliko varijacija. Na primer, u posmatranju prava kroz evoluciju običaja i navika, Henri Mejn i Numa Denis Fusnel De Koladžes su naknadno argumentovali da je religija osnova mnogih pravnih sistema, naročito u pogledu svojinskog prava.

Hajekovi radovi iz ove oblasti su svakako među najistaknutijim. U njegovom osnovnom iskazu koji se tiče osnove prava, Hajek se vidno suprostavlja "konstruktivnoj" i "formalno-pozitivnoj" ideji prava proizašloj od strane države. On, takođe, zagovara evolutivni pristup pri plemisanju o poreklu, izboru i istrajnosti pravnih normi. Hajek vrlo očigledno svoje iskaze uokviruje evolutivnom terminologijom, gde se pojavljivanje složenog uređenja ne mora striktno vezivati za eksterno usmeravanje, vođenje i planiranje.

Međutim, dok Hajek moguće rešenje problema u objašnjavanju svoje polazne pretpostavke vidi u determinisanju teorije unutar evolutivne

terminologije, njegovo tumačenje trpi oštre kritike zbog nedostataka i propusta, koji su svojstveni celokupnom predanju, a koji se odnose na tvrdnju da se pravo u suštini može svesti na običaj.

Kao što je napred navedeno, Hajek podržava stav da je zakon "stariji od zakonodavca" i da je zakon u izvesnom smislu "vršnjak sa društvom". Za Hajeka zakon predstavlja "pravila koja upravljaju čovekovim ponašanjem". Sa druge strane, Hajek naglašava neophodnost postojanja državnog sistema i ustavnog zakona unutar koga ugovori i tržišta mogu neometano da funkcionišu, kao imperativ savremenog društva.

Osnovni koncept koji Hajek u svojoj teoriji o društvenoj i pravnoj evoluciji detaljno razmatra jeste upravo pravilo. Hajek je napisao: "čovek je životinja koja sledi pravila onoliko koliko i traga za ciljevima". Za Hajeka je običaj set pravila koja mogu biti naučena ili stečena: "pravilo u ovom kontekstu predstavlja narav ili sklonost ka ponašanju u izvesnom maniru, koje se manifestuje kroz ono što nazivamo navika ili običaj".

Takođe, Hajek je istraživao različite "slojeve pravila" ljudskog društva, koji se u najvećoj meri razlikuju prema svom poreklu. Stoga je najniži sloj sastavljen od pravila koja potiču od "teško promenljivih osnova, genetički nasleđenih i vođenih 'instinktom'". Dok, sa druge strane, viši slojevi uključuju pravila koja nisu sa namerom odabrana i oblikovana, a koja su evoluirala u društvu, ali i pravila koja su svesno oblikovana i definisana.

Hajek je pružio objašnjenje selekcije društvenih pravila kroz selekciju socijalnih grupa. Prema Hajekovom tumačenju, neke institucije i navike, koje su najpre "usvojene iz nekih drugih razloga, ili čak potpuno neočekivano, uspele su da opstanu jer su upravo one omogućile društvenoj grupi u kojoj su 'vaskrsle' da dominira nad ostalima".

Mnogi detalji Hajekove evolutivne teorije prava, koja bi mogla biti predmet kritike, nisu uključena u ovo razmatranje. Ovaj odeljak namenjen je analizi Hajekovog poimanja prirode pravila, koja su postala uobičajena forma osnove prava. I kao što je Roland Klej primetio, Hajekova koncepcija o poštovanju pravila je sasvim jasna, ona obuhvata ponašanje proizašlo iz instinkta jednako koliko i iz uobičajenih pravila.

Centralno pitanje, za čijim odgovorom Hajek u svojim radovima traga, jeste: šta je to što održava pravilo i omogućava njegovu trajnost kroz vreme? Međutim, Hajek ne daje dovoljno podroban odgovor na ovo pitanje, makar ne drugačiji od onog koji naglašava da pravila nastaju kroz kulturno prenošenje. Ovo bi moglo pomoći u objašnjavanju tzv. reprodukcije pravila ponašanja, ali nam i dalje ne daje objašnjenje

Jelena Šaranović, Boban Stojanović, Vlada Radivojević

imitacije i poštovanja (sleđenja) pravila. To je, kako kaže Hodžson, "nepopunjeni jaz" u Hajekovoj teoriji.

Naklonosti ka imitiranju drugih ili poštovanju pravila su ili kulturološki stečena kao navika ili biološki nasleđena kao instinkti. Navika je naklonost ka uključivanju u prethodno usvojeno ili stečeno ponašanje, izazvano od strane prikladnog podsticaja. Na kraju, navike su preduslovi za sva rasuđivanja i razmatranja.

Pojam navika se u Hajekovom radu retko spominje. On naviku i instinkt podvodi pod svoj opšti koncept pravila. Takođe, Hajek nema objašnjenje na to kako se običaji mogu tumačiti i zašto se oni slede.

Da bismo razumeli zašto ljudi slede pravila, neophodno je da "zavirimo" u psihologiju. Međutim, čim pokušamo da identifikujemo mehanizme koji su uključeni u ovaj proces, nastupaju problemi u standardizovanom iskazu o bliskoj vezi ili čak ekvivalenciji između običaja i prava. Kada se ovi problemi jave, nastaju vrlo važna pitanja koja se tiču prirode i evolucije formalnih pravila¹. Sve ovo upućuje na neophodnost detaljne analize koja se tiče navika i običaja, kao i njihovog uticaja na ponašanje pojedinaca.

1.2. Izučavanje prava: problem složenosti i odmerenosti kažnjavanja

Kako možemo objasniti poreklo specifične motivacije i ljudske naravi u procesu počinjanja pravilima i poštovanja zakona? U nekim slučajevima pravila ili pravo generišu snažne podsticaje za poštovanje vladajuće konvencije, ma koje granične preferencije imali. Na primer, mi ćemo rado voziti na onoj strani puta na kojoj voze i ostali, u prvom redu zbog vlastite bezbednosti. Međutim, ove "igre koordinacije" ili "samopodstajuće" institucije ne reprezentuju sve slučajeve, te stoga moramo razjasniti podstaknutost u mnoštvu drugih situacija u kojima su podsticaji manje očigledni.

Kako smo napred već naveli, zahtevamo objašnjenje na pitanje čime su ljudi motivisani da poštuju pravila. Hajek u tom smislu razmatra imitaciju ponašanja drugih i nasleđivanje naravi. Važan problem koji se ovde javlja je specijalan kontekst evolucije prava i formalnih pravila.

¹ Hodgson, G. M.: On the institutional foundations of law: The insufficiency of custom and private ordering. *Journal of Economic Literature*, Vol. XLIII., 2009, str: 146-148

U složenim formalnim sistemima bilo bi apsurdno smatrati da većina ljudi poštuje formalno pravo uglavnom zbog toga što stiče naviku ili drugu naklonost ka ponašanju u saglasnosti sa zakonom. Mnoge pravne norme su nepoznate, nejasne i složene za razumevanje. Dok imitiranje drugih može objasniti prilagođavanje nekim zakonskim odredbama, ono ne može objasniti privrženost zakonu tamo gde je relevantno ponašanje drugih neopaženo. Međutim, sa druge strane, ni zakonske odredbe ne mogu biti prevedene u navike.

Iz napred navedenog proističe potreba za pronalaženjem nekih drugih razloga za objašnjavanje poštovanja i primene zakonskih odredbi. Navike i imitacije su nedovoljne da podnesu teret zakonodavstva i primene.

Drugi problem se tiče kazne (sankcije). Postoje antropološki, eksperimentalni i teorijski dokazi za stečenu ili nasleđenu naklonost ka kažnjavanju onih koji krše pravila, odnosno onih koji su neuspešni u njihovom poštovanju. Ovakvo nasleđivanje naklonosti je evoluiralo u našem društvu preko milion godina. Jedna takva kazna uključuje snažan reciprocitet u situaciji u kojoj postoji sklonost prema kažnjavanju, ne samo prestupnika, *free-riders*-a i prekršioca pravila, već i onih koji su "neuspešno kaznili" prestupnika. Posebno unutar malih grupa, ove naklonosti su vođene snažnim emotivnim osećajem ili čak gnevom.

Međutim, nasleđeni instinkti za kažnjavanjem društvenih prestupnika su visoko modifikovani ili odvrćeni od strane kulture. U suštini, pravni sistem funkcioniše po principu ukidanja prava kažnjavanja od strane neovlašćenih pojedinaca, čime pravosuđu prepušta status legitimnog monopola u procesu kažnjavanja. Ovo implicira da pravosudne institucije ukidaju mogućnost kažnjavanja među "običnom populacijom", jer zakon ne predstavlja sistem međusobnog individualnog kažnjavanja. Kvalitativna promena u procesu evolucije od običaja prema zakonu zahteva znatno složenije i slojevitije društvo sa razvijenim pravosudnim institucijama.

Pojam složenosti i uslojavanja povezan je sa procesom tranzicije grupa i plemena u velikobrojna društva sa adekvatnom podelom rada. U društvima u kojima se interakcije odvijaju na niskom ili personalnom nivou, običaji i norme mogu imati znatan uticaj na uspostavljanje i održavanje uređenja i kooperacije. Veća, a time kompleksnija i slojevitija društva, svoje interakcije zasnivaju na nepersonalnom nivou, čime se pak povećava mogućnost za unutrašnjim konfliktima. To iziskuje suočavanje pojedinih institucija sa ovim problemom.

Razvijeno pravosuđe, ali i ostale institucije, sadrže socijalne pozicije koje su zaposednute od strane pojedinaca. Sudija, advokat, sudski pisar ili

Jelena Šaranović, Boban Stojanović, Vlada Radivojević

zatvorski čuvar zaposedaju upravo takve socijalne pozicije unutar pravosudnog sistema, čime dobijaju dodatna ovlašćenja. Takve institucije obuhvataju "neophodnost poštovanja pravila koja proističu iz institucionalne uloge službenika u međusobnim interakcijama posmatranih subjekata, nezavisno od njihovih ličnih verovanja i vrednosnih ubeđenja".

Ovim se ne podriva uloga običaja u procesu evolucije i održavanja sistema modernog prava. Naprotiv, svrha je da se otkrije ozbiljan nedostatak u identifikovanju zakona sa običajem, i da se naglasi tranzicija od običajnog prosuđivanja do složenog formalnog sistema sa institucionalizovanim pravilima, proisteklih od strane države. Formalni procesi uključuju opisivanje i identifikaciju osnovnih socijalnih pozicija ili uloga, nezavisno od ličnih karakteristika njihovih posjednika.

Sa druge strane, emotivno pobuđeni instinkti prema kažnjavanju sežu u daleku prošlost, milion godina unazad, još od naših majmunskih predaka. Za razliku od toga, države i civilizacije, uključujući i pravosudne sisteme, formirane su znatno kasnije. Stoga je nepobitna činjenica da je kultura imala dosta toga da završi u kratkom vremenskom periodu kako bi navedene emotivno-pobuđene instinkte zabranila, preobrazila i postavila u formalne okvire. Takav proces zahtevao je snažne institucije i podršku, a sve to upućuje upravo na ulogu države i njenih službi².

Instinkti, koji prema Veblenu određuju čovekovu primarnu prirodu, podložni su uticaju inteligencije i "modifikuju se pod uticajem institucija". Dakle, instinktivne sklonosti su "integralne, hereditarne crte čovečanstva ali su sve instinktivne akcije u izvesnoj meri razumne"... "Instinktivno ponašanje ima evolutivnu dimenziju, što implicira da je formirano putem navikavanja. Impulsivna akcija koja nije ni u kom stepenu razumna i nije podvrgnuta adaptiranju kroz praksu navikavanja ne bi trebalo da bude nazvana instinktivnom. U čoveku instinkti odlučuju o manjem nizu aktivnosti i tako ostavljaju veće otvoreno područje adaptiranja ponašanja u zavisnosti od uslova svakog posebnog slučaja". Time sredina sa izgrađenim institucionalizovanim sistemom, uticanja vaspitanjem, obrazovanjem i tradicijom, dobija odlučujući uticaj na ličnost. "Kumulativno, navike stvaraju praksu, običaje, konvencije, predubeđenja, komponuju principe ponašanja koji indirektno proizilaze iz urođenih

² Hodgston, G. M.: On the institutional foundations of law: The insufficiency of custom and private ordering. *Journal of Economic Literature*, Vol. XLIII., 2009, str: 148-150

predispozicija vrste, ali one mogu uticati na bilo koju stranu nasleđa isto kao što su ovi elementi navikavanja urođene sklonosti"³.

1.3. **Zablude o identifikaciji zakona sa običajima i svojine sa posedom**

Svakako, mnogi zakoni svoje korene vuku iz običaja, i bila bi greška smatrati da su sve zakonske odredbe proistekle od zakonodavca. Pa ipak, država transformiše običaj u pravo, naročito u oblasti prestupa i zabrana. Ukoliko bi se dosledno i verno pridržavali običaja, ne bi bilo potrebe za uključivanjem države i sudova.

Kao što Stjuart Mekjulaj primećuje, mnogi poslovni dogovori se poštuju bez ikakvog obraćanja sudovima, pa čak i bez ugovorom definisanih obaveza. Time, naravno, ne nastojimo da osporimo ulogu zvaničnih institucija u svakodnevnom transakcijama. Kako Grif, Milgram i Vingast tvrde "najviši stepen efikasnosti institucija ogleda se u procesu kažnjavanja prekršenih ugovornih obaveza prilikom 'sudenja' u pravom trenutku (kao armijama u vreme mira). Na taj način se njihovo nastupanje može svesti na najmanju moguću meru". Ovom tvrdnjom Hodžson je kroz stavove Grifa, Milgrama i Vingasta želeo da ukaže na preventivno dejstvo institucija u procesu međusobnog delovanja unutar društvenih grupacija.

Brojni radovi Harolda Demzeta i Ričarda Posnera odnose se na promatranje "svojinskog prava" u primitivnim društvima. Oba autora u svojim radovima sukobljavaju zakon sa običajem. Shodno gore navedenoj argumentaciji, Demzetovo poimanje porekla svojinskih prava odnosi se na poreklo i motivaciju za običajnim, pre nego potpuno formalnim pravima. Posner, sa druge strane, analizira "primitivne" zakone u pogledu svojine, ugovaranja i braka. Njegova osnovna tvrdnja jeste da su različite forme ovih institucija bile "racionalne" u kontekstu izbegavanja pojedinih troškova i ostalih negativnih faktora. Iznova se njegovi argumenti tiču običaja, pre nego zakona u formalnom smislu.⁴

³ Veblen, T.: Teorija dokoličarske klase. Kultura, Beograd. 1996, str. 24

⁴ Posner ne objašnjava kako se ta racionalnost pojavljuje, ili kako ljudi razumeju, odnosno kako su motivisani da slede ustanovljena pravila. Posner, kao mnogi ekonomisti neoklasičnog usmerenja, izbegava pitanje psihološkog utemeljenja svojih tvrdnji. Za njega je "racionalnost 'ekonomskog čoveka' stvar posledica, a ne stanje uma: u predlaganju da su ljudi ekonomski racionalni, ja ne iznosim tvrdnje koje se tiču njihovog stanja svesti". Štaviše, mnogi od Posnerovih argumenata u pogledu svojine oslanjaju se na obrazlaganje "osiguranja" aranžmana između učesnika, koje Knight ubedljivo argumentuje kao nedovoljne.

Jelena Šaranović, Boban Stojanović, Vlada Radivojević

Posedovanje ne predstavlja formalno pravo svojine, što još uvek mnogi autori poistovećuju. Na primer, Armen Olčijan definiše svojinska prava jedne osobe univerzalnom terminologijom – "verovatnoća da će njegova odluka o alternativnom korišćenju resursa odrediti samu upotrebu". Iz ove definicije proističe sledeći zaključak: ukoliko bi se lopov odlučio da zadrži ukradeno dobro, onda on stiče svojinsko pravo nad njim, uprkos tome što formalna i moralna pravila nalažu da bi ono trebalo ostati zakonska svojina originalnog vlasnika.⁵ Olčijanova definicija svojine zapostavlja osnovni koncept zakonski utvrđenog svojinskog prava. Njegova definicija se odnosi na posedovanje, a ne na svojinsko pravo. Slično tome, Grosman i Hart tvrde da je svojinsko pravo "suštinski isto" što i posedovanje.

Herbert Gintis ustanovljava mehanizam za objašnjavanje evolucije "efekta doprinosa", gde "ljudi vrednuju određeno dobro mnogo više nego isto dobro ukoliko ga ne poseduju". Njegova teorija i dokazi ukazuju na evoluciju pod dejstvom tzv. vlasničkih instinkata. Međutim, održive propozicije tog posedovanja, koje imaju instinktivne i evolutivne osnove, neće nas odvesti do varljivog zaključka da su svojina i posedovanje jedno isto.

Svojina predstavlja društveni odnos, i uključuje prava, obaveze i koristi. Suština svojinskog prava nad određenim resursima ogleda se u priznavanju tog prava od strane drugih (društva), uključujući određene mehanizme institucionalnog ovlašćenja. Svojina, različita od pukog posedovanja, najčešće predstavlja podsticajni faktor, ali u određenim situacijama može biti i formalna smetnja. To uključuje tri hijerarhijska nivoa, gde je treći nivo država ili "superiorni autoritet". Ipak, mnogi autori društvenog usmerenja prikazuju svojinu uglavnom kao odnos između izolovanih individua i dobara, čime umanjuju značaj činjenice da institucije svojine, pored navedenog, uključuju i socijalne odnose između individua, ali i odnose između individua i države. Takvi socijalni odnosi i strukture su istrgnuti iz ove koncepcije svojine.

U suštini, istaknute tvrdnje u vezi formalnog prava ukazuju na grešku koja se čini pri generalizovanju ponašanja pojedinaca, koje isključuje njegove vitalne i istorijski specifične oblike.

1.4. Snaga države: zašto se ljudi povinuju zakonu?

Država ima monopol nad upotrebom prinude. Pretnje prinudom, ograničenjima, ili čak izolacijom (pritvaranje) postale su osnovna načela formalnih sankcija. Međutim, iako neke države poseduju monopol nad

⁵ Hegel i Proudhon su u svojim radovima ukazivali na razlike između posedovanja (svojine) i svojinskog prava.

upotrebom prinude, mnoge (ako ne i sve) se oslanjaju na određeni stepen moralne potpore i saglasnosti. Stoga je vrlo važno razumeti kako države manipulišu "javnim stanjem" i na koji način zadobijaju povernje široke narodne mase.

Kao što je gore navedeno, nemoguće je da sve zakonske odredbe unutar složenih pravnih sistema budu inkorporirane u rasprostranjenim individualnim navikama, između ostalog, i iz razloga jer su mnogobrojne individue potpuno nesvesne postojanja određenih zakonskih propisa. Mi u ovoj analizi nastojimo da proniknemo odgovor na pitanje: zašto pojedinci prihvataju autoritet nametnut od strane drugih, i zašto prihvataju određena pravila koja su proistekla od strane prihvaćenih lidera?

Tokom miliona godina, ljudi, kao i njihovi preci (majmuni), živeli su u društvenim grupama. Premda je struktura i stepen uslojavanja ovih grupa značajno varirao tokom vremena, one su često imale svoje vođe i sledbenike.

Piter Ričerson i Robert Bojd tvrde da savremene društvene hijerarhije (uključujući i vojnu organizaciju) često podrazumevaju postojanje grupa "plemenske veličine" na svakom hijerarhijskom nivou. Na taj način dolazi do razvoja onih instikata i svojstava koji su karakteristični za naše pretke usled plemenskog opstanka. Socijalna kohezija unutar svakog nivoa se, prema tome, održava kroz razvoj plemenskih mehanizama, kao što su komandovanje grupom i prilagođavanje. Međutim, činjenica je da ljudi na samom dnu socijalne hijerarhije odaju poštovanje onima koji se nalaze na najvišoj hijerarhijskoj lestvici, sa kojima nemaju blizak ili neprekidan kontakt. Stoga moramo nastaviti sa traganjem za razlogom koji eksplicitnom argumentacijom objašnjava prećutnu saglasnost prema autoritetu na svim nivoima.

Važna tumačenja koja upućuju na prihvatanje autoriteta proistekla su iz tzv. eksperimenata na pokornost, izvedenih od strane Stenlija Milgrama. U ovim eksperimentima vršena je regrutacija učesnika (ispitanika) iz okvira "običnih ljudi". Eksperiment je bio vrlo jednostavan i sastojao se u sledećem: "istraživač" je zahtevao od odabranih regruta da ispitanike izlažu električnim šokovima, kao kaznu za pogrešan odgovor na postavljeno pitanje. Milgram je, tokom ovog ispitivanja, došao do zaključka da će većina regruta ispitanike izlagati šokovima, koji su očigleno bolni, opasni ili čak fatalni, ukoliko instrukciju da to obave dobiju od strane osobe koja poseduje autoritet. U suštini, to nisu bili pravi električni šokovi, a ispitanici su bili glumci koji su se pretvarali da im oni izazivaju bolove, ili čak smrt.

Jelena Šaranović, Boban Stojanović, Vlada Radivojević

Zaključak koji proističe iz ovog eksperimenta ukazuje na spremnost ljudi da prihvate instrukcije od strane percipiranog autoriteta, čak i u situacijama kada one nisu u skladu sa njihovim moralnim ubeđenjima. Dakle, određeno institucionalno okruženje može izazvati tzv. "posredujuću državu", pri čemu se ljudi povinuju instrukcijama dobijenih od strane onih subjekata koje percipiraju kao ozakonjene autoritete.

Milgram je pokazao da naša sklonost ka ovakvom ponašanju proizilazi iz nastojanja za evolutivnim opstankom kohezivnih društvenih grupa. On smatra da su ljudske vrste evoluirale na temelju nasleđenih i instinktivnih sklonosti ka pokornosti, izazvane specifičnim okolnostima. Usadene naravi za prihvatanjem autoriteta, uprkos izazovima i pobunama ka suprotnom, evoluirale su u nameri da povećaju šanse za opstanak pojedinca i društvene grupe.⁶

Kako Hodgson navodi, ovako nasleđene sklonosti pokrenute su od strane kulturnog sticanja. Recimo, od momenta rođenja mi učimo da prihvatamo autoritet svojih roditelja. "Instinktivni okidači" su relativno primitivni, stoga će se priklanjanje autoritetu bitno osloniti na navike prepoznavanja i naklonosti, u velikoj meri stečenih tokom detinjstva.⁷

Pa ipak, za razliku od sklonosti ka kažnjavanju onih koji krše društvena pravila, instinkti za povinovanje autoritetu, koji su na isti način evoluirali tokom miliona godina, ne smeju biti izostavljeni u posmatranju savremenih političkih i formalnih sistema. Umesto toga, oni moraju biti instrumenti kanalisanja kulturoloških signala. Stoga, može se zaključiti da je savremena politička i formalna snaga delimično izgrađena na drevnim osnovama nasleđenih osobina⁸.

⁶ Možda upravo zbog osporavanja konvencionalnih ideja autonomne individue u Miligramovom radu, ovi frapantni eksperimenti imali su znatno manji uticaj na društvene nauke nego što se to moglo očekivati. Relativno redak izuzetak odnosi se na Akerlofa, koji naglašava njihov doprinos "mainstream" pretpostavkama u ekonomiji.

⁷ Navike su po definiciji u kulturološkom smislu stečene. Međutim, njihov razvoj je u direktnoj zavisnosti od biološki nasleđene naravi.

⁸ Hodgson, G. M.: On the institutional foundations of law: The insufficiency of custom and private ordering. *Journal of Economic Literature*, Vol. XLIII., 2009, str: 155-158

2. Teorijski značaj "Veblenizma"

2.1. Džon Komons: osnove institucionalne ekonomije

Mada postoji mnoštvo drugih dela koji se bave ocenjivanjem Komonsovog rada, Hodžsonov esej ističe nekoliko novih, neobičnih zaključaka.⁹ Cilj Hodžsonovog eseja je da proceni nastojanje Džona Komonsa u propovedanju "starog" predanja američkih institucionalista, sa posebnim osvrtom na teorijske osnove. Kako Hodžson navodi, rad Džona Komonsa se u mnogome razlikuje od radova Torstena Veblena i ostalih "starih" institucionalista.

Komons nije bio toliko teoretičar koliko dosledan pobornik društvene i ekonomske reforme koju je valjalo postići ozakonjenim regulacijama. Uprkos izvesnim teorijskim ograničenjima u njegovom radu, nesumnjivo je jasno da je Komons bio jedan od najuticajnijih ekonomista dvadesetog veka. Džon Majnard Kejnz je samo jedan od onih koji su iskoristili neke od Komonsovih ideja. Dva dobitnika Nobelove nagrade iz ekonomije, Ganar Mirdal i Herbert Simon, tvrdili su da je Komons imao znatan uticaj na njihova dostignuća. Na kraju, Oliver Vilijamson je u nekoliko navrata isticao Komonsa kao "starog" institucionalistu čiji je rad bio izuzetno blizak "novoj" institucionalnoj ekonomiji.

Komons je verovatno više od bilo koga drugog ukazao na značaj formalnih institucija za ekonomiju, i sa nekoliko istomišljenika uspeo je da ukaže na povezanost ekonomije i prava. Kenet Bolding je opisao Komonsov rad kao: "'zamrsiti džunglu' ozbiljnim razmatranjem, baziranim na neteoretskom mišljenju iz života bogatog iskustvom ekonomske realnosti". Ukoliko bi trebalo opisati Komonsov rad u ne više od dvadeset reči, bilo bi veoma teško poboljšati Boldingovu izjavu. Ovime ne želimo da Komonsov rad predstavimo kao antiteorijski, ali je činjenica da Komons nije uživao ugled istaknutog teoretičara poput Alfreda Maršala i Karla Marksa. Štaviše, on nije posedovao talenat za postavljanje temeljnih i ozbiljnih definicija, niti okvir za logičko prosuđivanje.

Neil Čemberlin je na sličan način opisao Komonsov rad: "biće to rastezanje smisla... polemisati sa njim kao teoretičarom. Ukoliko je on usmeren na

⁹ U ovom odeljku biće predstavljeno uvodno izlaganje Džefrija Hodžsona iz eseja *John R. Commons and the foundations of institutional economics*, u kome on predstavlja Komonsov doprinos razvoju Institucionalne ekonomije i vrlo eksplicitno navodi tačke razmimoilaženja između (pravog) "starog" institucionalizma, koji je zagovarao Torsten Veblen, i onog kojeg je (samo) pod okriljem "starog" institucionalizma zagovarao Džon Komons.

Jelena Šaranović, Boban Stojanović, Vlada Radivojević

konceptualizaciju, on pokazuje slabo interesovanje, a možda čak i averziju, za utkanost tih koncepata u misaoni sistem". Takođe, Viktor Venberg je primetio da je Komonsova argumentacija sputavana od strane njegove "idiosinkrazijske terminologije i nesistematičnog stila rezonovanja". Gore navedene tvrdnje idu u prilog činjenici da su Komonsovi pokušaji da pruži teorijske osnove institucionalne ekonomije bili krajnje neuspešni.

Džon Klark, Valton Hamilton, Vesli Mičel i ostali, uz podršku Veblena, su 1918. godine oformili pravac koji su opisivali kao "Institucionalna ekonomija". Džon Komons se nije pozicionirao kao značajan deo ovog pravca. Ono što je vrlo zanimljivo (ali i nedosledno), Komons sebe nije smatrao delom američkog institucionalnog pravca sve do pojavljivanja njegovog dela *Legal foundations* 1924. godine. Vesli Mičel je u Komonsovoj knjizi uvideo njegovu sklonost ka "institucionalnom prikazu ekonomije – prikazu zastupanom od strane Sombarta u Nemačkoj, od strane gospodina i gospođe Veb u Engleskoj, i od strane Veblena u Americi". Međutim, nakon Veblenove smrti 1929. godine, Komons počinje da se eksplicitno predstavlja kao pripadnik institucionalnog pravca. U svojoj knjizi *Institutional Economics*, Komons čini svoj prvi iskorak u nastojanju da postavi teorijske osnove institucionalizma.

Lični kontakti između Komonsa i Veblena bili su veoma retki i relativno nedosledni. Mali je broj Veblenovih referenci u Komonsovim radovima. U jednom, od svega nekoliko odeljaka u kojima Komons komentariše Veblenov rad, on ocenjuje Veblenov pristup kao neadekvatan za njegovu teoriju "rezonske vrednosti". Komons je bio zabrinut zbog predstavljanja institucionalizma pomoću teorije koja je bila operativni vodič za ekonomsku politiku i zakonodavstvo. Međutim, postoje bitne razlike u Komonsovim ranijim i docnijim radovima.

Svakako, osnovni cilj Hodžsonovog eseja bio je da načini i prikaže komparaciju između radova Džona Komonsa i Torstena Veblena, a ne da Veblena predstavi kao perfektnog teoretičara. Štaviše, Veblenovi radovi su čak manje sistematični i ponekada slabije strukturirani nego Komonsovi. Takođe, u eseju je naznačeno da su i rani institucionalni ekonomisti 1920-ih godina bili daleko od potpunog "Veblenizma". Namera je da se, kroz komparaciju radova Komonsa i Veblena, ukaže na činjenicu da je Veblen posedovao talenat za dublje razumevanje teorijskih i filozofskih načela, koja su u mnogome poslužila kao osnova institucionalne ekonomije. Komons se u ovakvoj situaciji suočio sa dva izbora – da svoje teorije dokazuje i nadograđuje na teorijskim i filozofskim pretpostavkama ili da

njih zameni nečim superiornijim. Međutim, Komons nije uspeo ni u jednom¹⁰.

Dakle, krucijalni cilj Hodžsonovog eseja jeste da oceni teorijsko zaveštanje Komonsovog institucionalizma. Stoga, Hodžson u svom radu predstavlja Komonsov intelektualni napor u periodu između 1920. i 1930. godine. U ovom desetogodišnjem periodu Veblenove originalne osnove američke institucionalne ekonomije, uključujući pragmatičnu filozofiju i navikama-prožetu psihologiju, nailaze na žestoke kritike. U jednom delu svog rada Hodžson naglašava nemogućnost Komonsa da pruži adekvatano objašnjenje uzročnosti ljudske motivacije. Takođe, u radu su prikazane osnove delovanja društvenih institucija i formalnih struktura.

2.2. Viljem Samner: socijalne institucije

Jedan od osnivača biopsihološkog evolucionizma u američkoj sociologiji, Viljem Samner, je društvo shvatao kao sistem socijalnih i prirodnih sila kome je imanentan evolutivni proces.

Samner svoj evolutivni i spontani pristup u objašnjavanju društvenih procesa, između ostalog, izražava kroz uzaludni napor pojedinca da promeni svet: "Ako mi jadni ljudi, sa svom našom veštinom učinimo nešto menjajući ga (svet), to će biti samo modificiranje nekih tendencija, tako da posle izvesnog vremena naša akcija može pomalo i polako izmeniti liniju pokreta i modificirati je. Ovi napori na kraju mogu biti neznatni i oduzeće nam mnogo vremena. U međuvremenu spontane sile koje su u dejstvu i upoređene sa našim naporima su kao čovekovi pokušaji da obrne reku, te će izmeniti celi problem pre nego budemo imali vremena da osetimo posledice našeg mešanja". U tom smislu Samner zaključuje da će sva naša nastojanja predstavljati "samo novu trivijalnu komponentu, a veliki razvitak obeležen tradicijom odviće se nepromenjen našim planovima i našim kaprisima"¹¹ Kao i drugi pobornici evolucione interpretacije društveno-ekonomskog razvoja, Samner je smatrao da su običaji i navike rezultat socijalnog života a ne biološkog faktora. Stoga spontani poredak nije rezultat izuma, već posledica evolucionog procesa u kojem je "utkan" pregršt informacija, čija količina znatno prevazilazi informisanost i najobaveštenijih ekonomskih agenata.

Svoju socijaldarvinističku koncepciju Samner izražava i kroz podelu socijalnih grupa. Naime, Samner je sve socijalne grupe podelio u dve: mi

¹⁰Hodgston, G. M.: John R. Commons and the foundations of institutional economics. *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVII, 2003, str: 547 - 549

¹¹ Veblen, T.: *Teorija dokoličarske klase*. Kultura, Beograd, 1996, str: 13

Jelena Šaranović, Boban Stojanović, Vlada Radivojević

(ili *in-group*) i sve ostale grupe (ili *out-group*). Svaka grupa unutar sebe razvija sopstvene interese, ponos, superiornost, izgađuje svoja božanstva i prezir prema spoljnim grupama. Njenu unutarnju organizaciju mora da karakteriše rad, pravo i prijateljstvo, a spoljne odnose neprijateljstvo. "Potreba za ratom spolja", piše Samner, "jeste ono što donosi mir unutar grupe... Lojalnost grupi, požrtvovanje, prezir i mržnja spolja, a bratstvo unutar grupe i ratobornost spolja – sve se skupa razvija uopšte proizvedeci iste situacije"¹².

ZAKLJUČAK

Teorijski argumenti da je pravo (zakon) evoluiralo spontano, bazirajući se na običajima, su ponekada podupreti tvrdnjama da je razumevanje takve spontane evolucije neophodno za objašnjavanje načina funkcionisanja složenih formalnih sistema.

Imitacija ili navika ne može objasniti rasprostranjenost poštovanja mnogobrojnih nepoznatih i složenih formalnih pravila. Ovo ukazuje na značajne razlike između poštovanja običaja i prisile na poštovanje složenog formalnog sistema. Drugi relevantni psihološki mehanizam (delimično nasleđen) je sklonost ka kažnjavanju onih koji krše pravila, što je odlikovalo i majmunske zajednice, kao i druga relativno prosta ljudska društva. Ali mi smo napravili iskorak ka složenom sistemu prava, kulture i institucija, koje moraju "ugušiti" emocije, ponašanja i instinkte. Naime, kažnjavanje prekršioca pravila regulisano je, više od strane institucionalizovanih načina prisile poštovanja apstraktnih formalnih principa, negoli emotivno izazvanih naboja od strane određenih pojedinaca. Savremene države imaju monopol nad formalnim mehanizmima prisile, što upravo ukazuje na suzbijanje mogućnosti kažnjavanja od strane neovlašćenih pojedinaca.

Mnoga bitna pitanja koja se tiču prava, kao što je, recimo, povezanost prava sa percepcijom morala i pravde, nisu obrađena u radu. Osnovni cilj rada je da pokaže da proces nastanka prava nije u potpunosti spontan, odnosno da se pravo ne može svesti samo na običaj.

REFERENCE

1. Hodgston, G. M.: Economics and institutions: A manifesto for modern institutional economics. Polity Press, Cambridge. (1988)
2. Hodgston, G. M.: John R. Commons and the foundations of institutional economics. Journal of Economic Literature, Vol. XXXVII. (2003)

¹² Isto, str. 13

3. Hodgston, G. M.: On the institutional foundations of law: The insufficiency of custom and private ordering. *Journal of Economic Literature*, Vol. XLIII. (2009)
4. Kitanović, D., Petrović, D.: Methodological holism and the contemporary mainstream in economy. *Economic themes* N° 4, Faculty of economics, Niš. (2008)
5. Kitanović, D., Petrović, D.: Teorija ograničene racionalnosti - Hajek, Kejnz i institucionalisti. *Ekonomске teme* br. 3, Ekonomski fakultet, Niš. (2007)
6. Pejović, S.: Diferencijacija rezultata institucionalnih promena u centralnoj i istočnoj Evropi: uloga kulture. *Ekonomski anali* br. 163, Beograd. (2004)
7. Petrović, D.: Institucionalna ekonomska teorija i problem tržišne transformacije zemalja u tranziciji - doktorska disertacija. Ekonomski fakultet, Niš. (2005)
8. Veblen, T.: Teorija dokoličarske klase. *Kultura*, Beograd. (1996)

INSTITUTIONAL UNDERSTANDING OF SOCIETY AND THEORETICAL LEGACY OF INSTITUTIONALISM

Jelena Šaranović¹, Boban Stojanović², Vlada Radivojević²

¹ High Economic Professional School Pec in Leposavic, Serbia

² Economic Faculty, University of Nis, Serbia

Abstract: Actuality dilemma - how a complex system of formal law may be applied and why people tend to obey the rules, with lack of clear incentives or disincentives - in the spotlight of confrontation sets formal and informal institutions. There are totally different opinions on the importance of informal institutions in the formation of the legal system. Hence arise and the conflicting views: "Law is older than legislator" and "It is misconception that the law can be reduced to practice". However, it is evident that informal institutions, with greater or lesser extent, define the limitations of the formal institutions and determine the actual effects. The primary purpose of this paper is to show that the process of creation of law is not entirely spontaneous, i.e. that law cannot be reduced to only a custom.

Key words: law, informal institutions, social groups, evolutionary approach, the "old" institutionalism.

*Prihvaćeno za objavljivanje:
22.11.2010. godine*